

Владан Виријевић

Филозофски факултет у Косовској Митровици

Храм „Свете Тројице“ у Ђаковици — парадигма страдања Српске Православне Цркве на Косову и Метохији

Сажетак: У раду, написаном на основу оскудне архивске грађе, написа из штампе и текстова из стручне периодике, говори се о два страдања храма „Свете Тројице“ у Ђаковици, који, чини се, представља онајбољи пример за илустрацију судбине српског народа на Космету и његове верско-културне баштине у XX и почетком XXI века.

Кључне речи: Ђаковица, Храм „Свете Тројице“, Косово и Метохија, Српска православна црква.

„Косово је њоб, њоб у који је све закојано, а васкрс иде ојетш њреко њрובה!“

Исидора Секулић

Током вишевековне Голготе и страдања Српске православне цркве (СПЦ) на разним подручјима српског етничког простора, посебно изражено страдалаштво које, на жалост, и дан данас траје, је оно на Косову и Метохији, изворишту националног бића и духовном гнезду српског народа и његове Цркве. Српска православна црква, њено свештенство и монаштво, верници и верски објекти и имовина били су током пет векова османлијске владавине Косметом предмети сваковрсног сатирања, а све с циљем да се трагови српског националног идентитета потру једном за свагда. Примера за то, на жалост, има безброј. Готово да је немогуће наћи неки манастирски или црквени објекат, а да није доживео разарање, девастацију и скрнављење, неки чак и више пута. Многи од њих су у вековима и деценијама иза нас у потпуности „сравњени са земљом“, тако да не постоје материјални трагови њиховог постојања.

Такав усуд задесио је и Храм „Свете Тројице“ у Ђаковици, метохијском граду који је, према неким наводима, још у средњем веку представљао националну верско-просветну зубљу и у коме је деловала богословска школа, припремајући за пастирску дужност генерације младих богослова!¹ Он је доживео два грађења и два рушења у временском распону краћем од једног века, а о његовом постојању данас сведочи само литература, фотографије, видео-материјал и историјско памћење.

Ђаковица, „живи сведок пропаста српства“, како се о њој опором изразио 1888. године Спиридон Гопчевић, сумирајући своје утиске с пута по Метохији, ослобођена је од вишевековног османлијског ропства, заједничким дејствима српске и црногорске војске у Првом балканском рату, 22. октобра 1912. године.² У то време она је имала 14.500 становника, тј. 2.000 домова, од чега 116 право-

---

¹ Гедеон Јуосифа Јууришић, Дечански првенац, Нови Сад, 1852, 101.; Прота Милош Велимировић, Васојевићи и Метохија, Андријевица — Подгорица, 2001, 108.

² Рат Црне Горе и Турске — извјештаји са бојног боља, „Цетињски вјесник“, 90, 25. X 1912, 1.; Владимир Стојанчевић, Србија 1914–1918 — сећање на време бола и поноса, Београд, 2006, 24.

славних.³ Краткотрајно уживање српског живља Ђаковице у слободи прекинули су Први светски рат и аустро-угарска окупација, током које се он поново нашао изложен прогонима, терору и шиканирањима, како окупационих трупа, тако и осионог арбанашког елемента.⁴ Трогодишње патње окончане су почетком октобра 1918. године уласком француских трупа у град, које су ускоро замениле јединице Југословенске дивизије српске војске.⁵

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца један од циљева државних власти био је поправљање незавидне демографске структуре простора Косова и Метохије чија српска популација је током османлијске владавине, под ударима систематског терора, доживела драматични бројчани пад.⁶ У том смислу спровођен је опсежан програм аграрне реформе и колонизације, који је, осим ојачавања српског националног корпуса, посебно у пограничним подручјима према Албанији, које су у мање-више компактним масама биле насељене Арбанасима, сматраним за „непоуздани елемент“, имао и своју социјалну димензију. На тај начин у периоду између два светска рата забележен је пораст православног становништва у Ђаковици и њеној околини. Резултати првог послератног пописа становништва југословенске државе, обављеног 31. јануара 1921. године, показали су да је у њој било настањено 1.840 особа православне вероисповести.⁷ Десет година касније, број православних износио је 1.730 лица.⁸

Своје верске обреде православно становништво Ђаковице током треће и четврте деценије XX обављало је у цркви „Успенија Пресвете Богородице“, једино православној богомољи,⁹ на којој је зуб времена оставио трага, тако да је претила опасност од урушавања.¹⁰

Иницијативу за подизање једног православног храма, који је уједно требао да буде и спомен-костурница српских и црногорских војника изгинулих у борбама

³ Од Ваљева до Јадрана са Дринском дивизијом другога позива, „Балкански рат у слици и речи“, 15, 28. IV 1913, без нумерисаних страница.; Нова Србија — резултати пописа становништва, „Балкански рат у слици и речи“, 34, 13. X 1913, без нумерисаних страница.;

⁴ Андреј Митровић, Србија у Првом светском рату, Београд, 1984, 341.

⁵ Љубодраг Димић — Ђорђе Борозан, Југословенска држава и Албанци, том I, Београд, 1998, 25.

⁶ О „крућењу“ српског етноса у Ђаковици у овом периоду види више: Владан Виријевић, Ђаковица — живи сведок пропасти српства“, „Баштина“, 31, Приштина — Лепосавић, 2011, 199–214.

⁷ Најбројнија је, према верској одредници, била муслиманска популација — 11.741 особа, затим римокатоличка — 701 лице. Прко-католика је било девет, а две особе евидентирани су као евангелици. — Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године, Сарајево, 1932, 102.

⁸ Број муслимана износио је 11.366, римокатолика 711, а једна особа изјаснила се да припада евангеличкој вероисповести. У пописној рубрици „остале хришћанске вероисповести“ убележено је пет лица, а шест особа подведено је под одредницу „друге, без конфесије и непознато“. — Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године, књ. II, Присутно становништво по вероисповести, Београд, 1938, 119.

⁹ О времену њене изградње не постоје поуздани подаци. Једно од најилустративнијих сведочанстава о овој цркви и тешком положају српског живља Ђаковице пре Првог балканског рата оставио је Александар Гиљфердинг, који је као руски конзул непосредно након Кримског рата пропутовао Старом Србијом, записавши: „Према томе, у овом граду има само 60 породица Словена православца. (...) Православни имају малу цркву недавно подигнуту и необично сиромашну. Место икона на иконостасу су налепљене неукусне и примитивне слике грчке производње. (...) Поп Стефан, који је говорио албанским језиком радије него српским, оставио је на мене утисак најмирнијег и најлојалнијег човека на свету. Утолико ме више изненадио намештај собе у којој је живео овај доброћудни слуга олтара. Четири пара пиштоља, три дуге албанске пушке и неколико ханџара висили су на зиду један до другог. На моју примедбу о овој декорацији одговорио ми је он пословицом чији се смисао састојао у овоме: ‘Кад с вучима живиш, с вучима и завијај’. Уосталом, уз пушке и пиштоље код њега је, под иконом, лежало двадесетак псалтира, тревника и других богослужбених књига руске штампе, чак и некаква ‘Историја’ на руском језику Катарининог времена.“ — Александар Ф. Гиљфердинг, Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији, Београд, 1996, 150.

¹⁰ Ђаковица ће добити нову православну цркву, „Правда“, 12. IX 1936, 10.

за ослобођење Ђаковице у Првом балканском и током Првог светског рата („једног дела Косовских осветника и херојских жртава Албанске голготе“), покренули су угледни ђаковички Срби крајем 20-их година прошлог века.¹¹ У циљу прикупљања неопходних финансијских средстава и организовања грађевинских радова формиран је „Одбор за подизање православног храма Споменика Слободе“, чијом делатношћу су руководили месни парох, протојереј Лука Л. Булатовић и управитељ основне школе Радован Милутиновић.¹² Израда пројектне документације била је 1931. године поверена Василију Михајловичу Андросову, једном из плејаде руских архитеката који су у раздобљу између два светска рата оставили дубок траг у југословенском градитељству.¹³ Придржавајући се ондашњег преовлађујућег концепта када је у питању била изградња православних црквених објеката, тзв. српско-византијског архитектонског речника, Андросов је ђаковички храм замислио као монументалну петокуполну грађевину са масивним троспратним звоником над припратом, високим 18 метара, на коме је требао бити уграђен и велики сат.¹⁴ Он је имао облик триконхоса, димензија 25x12 m, с тим да су све три конхе изнутра биле полукружне, а споља петостране. Изнад западног портала налазила се трифора, а тамбури свих пет кубета били су изнутра кружни, а споља осмострани. Над улазним вратима требао је бити постављен раскошни мозаик.¹⁵ Анализирајући архитектонски домет овог објекта, добар познавалац историје српске архитектуре, Александар Кадијевић, записао је: „Као и на већини других Андросовљевих градских цркава припрата је одвојена од наоса уским ходником, што јој је давало привид анекса. Над квадратно обликованим централним простором уздизала се масивна средишња купола пречника 4,6 m. Изнад углова наоса биле су распоређене четири мање следе неовизантијске кришкaste куполе, замишљене у облику кула. У спољној обради цркве уочљива је Андросовљева минуциозно однегована профилијација и пробрана декорација, преузета из српске и византијске градитељске традиције. Рустична обрада фасада и тврђавски затворен изглед, са доминантним звоником на прочељу и слепим кулама над наосом, упућивао је на свечани, стро-

¹¹ Историјски архив Краљево (у даљем тексту ИАК), Општина рашка 1918–1941, кутија бр. 49, Распис „Одбора за подизање православног храма Споменика Слободе“ — Ђаковица, 9. IV 1937.

¹² Приљежни прота Булатовић је прикупљајући новац и други материјал за градњу обилазио српска насеља, не само у околини Ђаковице, већ и широм Космета, Србије и Црне Горе. Према сведочењу Глигорија Петковића, учитеља у Ђаковици од 1931. до 1941. године, „људи су давали од срца и без надокнаде. Ко није имао новац давао је стоку. Прота је говорио да је неопходно да саградимо монументалну цркву са маузолејем која ће служити на част српском роду.“ — Бранко Вујовић, Ниманију смета храм, „Јединство“, 12. VI 1990, 7.

¹³ Василиј Михаилович Андросов (око 1872–1944.) радио је као архитекта у Министарству грађевина Краљевине Југославије. Његовом стваралачком опусу припадају бројне јавне и стамбене зграде, а посебно плодан био је на плану сакралног градитељства, потписујући се као пројектант цркава у Љубовици, Радовању, Глоговцу, Ужичкој Пожеги, Малом Орашју, Лесковцу, Сијеринској Бањи и на Чукарици. — Александар Кадијевић, Изложбе руских архитеката у Београду између два светска рата, У: Руска емиграција у српској култури XX века, књ. I, Београд, 1994, 295.; Алексеј Арсењев, Биографски именик руских емиграната, У: Руска емиграција у српској култури XX века, књ. II, Београд, 1994, 228.

¹⁴ Према мишљењу Александра Игњатовића, „podizanje velikog broja pravoslavni hramova u onim delovima Jugoslavije za koje su pojedini režimski krugovi smatrali da predstavljaju ili 'nea aqistitia' srpske države ili konačan povratak 'matici' bilo je neskriveno svedočanstvo ne samo konzervativizma pojedinih institucija jugoslovenskog društva po pitanju arhitektonskog identiteta hrišćanskih hramova — kao što su to bili Arhitektonsko odeljenje Ministarstva građevina ili Srpska pravoslavna crkva. To je bilo i ogledalo kulturne politike i 'nacionalizacije' onih krajeva koji su se tradicionalno smatrali srpskim etničkim tapijama (Vojvodina, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Kosovo i Metohija), ili su pak istovremeno predstavljali deo sistema ekstenzivnog kulturnog označavanja koje je sprovodio beogradski režim.“ — Aleksandar Ignjatović, Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941, Beograd, 2007, 176.

¹⁵ Енциклопедија православља, књ. I, Београд, 2002, 620.

го меморијални и војнички карактер храма. Збијена композиција споља и изнутра недовољно развојених маса показује типично Андосовљев градитељски рукопис, препознатљив по наглашавању формалне чврстине и сложених згуснутих склопова монументалних градских цркава.¹⁶

Пројектом је била предвиђена израда крипте у подземном делу храма, на дубини 2,6 m у којој би се похранило „400 ковчежића са костима изгинулих, побијених и смрзлих у овом крају бораца српске и црногорске војске у ратовима 1912–1918“.¹⁷ Као локација за изградњу храма — спомен-костурнице одређена је парцела која се налазила на северном завршетку тзв. Српске улице, односно чији је дужи крај излазио на ондашњу улицу „Сердара Јанка“, а краћи на улицу „Краља Петра“.¹⁸ Према процени, вредност планираних грађевинских радова износила је око 764.000 динара, а уз издатке за унутрашње, висина трошкова требала је да буде око милион динара.¹⁹ Обзиром да је то била велика свота новца, агилни чланови „Одбора за подизање православног храма Споменика Слободе“ обрађали су се на разне адресе, како државним установама, тако и појединцима, апелујући на њих да својим прилозима помогну изградњу и на тај начин се одуже „сенима једног дела наших погинулих Хероја — Косовских осветника“.²⁰ Међутим, криза која је током прве половине 30-их година XX века тресла југословенску економију утицала је на одлагање почетка радова све до средине 1936. године, када се акцији прикупљања средстава за градњу прикључила краљица Марија Карађорђевић, која је постала „високи покровитељ“.²¹ Захваљујући њој на рачун Одбора до почетка 1937. године прикупљено је 250.000 динара, односно око четвртина пројектом предвиђене суме.²² Такође, краљица се обавезала да ће „у Име Његовог Величанства Краља и у Своје“ даровати иконостас.²³

Освећење камена темељца свечано је обављено 10. септембра 1936. године, а током наредних шест месеци храм је озидан до „прве висине — серклаже цркве“;²⁴ грађен на, у то време, савремен начин, комбиновањем бетона и цигле.²⁵

¹⁶ Александар Кадијевић, О архитектури националног стила на Косову и Метохији у периоду између два светска рата, „Новопазарски зборник“, 23, Нови Пазар, 1999, 180.

¹⁷ Задужбине Косова — споменици и знамења српског народа, Призрен — Београд, 1987, 442.

¹⁸ Преко пута овог плаца налазило се земљиште предвиђено за изградњу Соколане. — Архив Југославије (у даљем тексту АЈ)–62–1798, План земљишта за цркву у варошици Ђаковици, 23. XII 1930.

¹⁹ ИАК, Општина рашка 1918–1941, кутија бр. 49, Распис „Одбора за подизање православног храма Споменика Слободе“ — Ђаковица, 9. IV 1937.

²⁰ У ту сврху код филијале Поштанске штедионице у Скопљу био је отворен рачун на који су уплаћивани добровољни прилози. Према величини уплаћеног износа постојале су четири категорије донатора: 1) приложници — од 1–500 динара; 2) утемељивачи — од 500–1.000 динара; 3) добротвори — од 1.000–2.000; 4) велики добротвори — 2.000 и више динара. — Исто.

²¹ Захваљујући се краљици, представници „Одбора за подизање православног храма Споменика Слободе“ упутили су јој писмо следеће садржине: „Одбор за подизање православног храма Споменика Слободе примајући на знање Вашу благонаклону пажњу и одлуку о примању ВИСОКОГ ПОКРОВИТЕЉСТВА рада на подизању цркве са Костурницом у Ђаковици, хита да поздрави ВАШЕ ВЕЛИЧАНСТВО у име своје и овамошњег православног живља, гледајући у овом узвишеном акту Краљевског Дома остварење национално-хумане и верске потребе овога краја“! — АЈ–74–136–199, Писмо „Одбора за подизање православног храма Споменика Слободе“ Њеном Величанству Краљици Марији, 8. VII 1936.

²² ИАК, Општина рашка 1918–1941, кутија бр. 49, Распис „Одбора за подизање православног храма Споменика Слободе“ — Ђаковица, 9. IV 1937.

²³ АЈ–74–136–199, Допис Канцеларије Њеног Величанства Краљице Управи Двора Његовог Величанства Краља, 18. X 1937.

²⁴ О пажњи и посвећености инжењера, мајстора и радника који су били ангажовани на изградњи храма говори изјава ректора призренске Богословије, Милутина Тимотијевића: „Сваки камен је опран у гашеном живом крчу и свака цигла је опрана. То је био знак љубави, части и поштовања према светињи“ — Бранко Вујковић, Ниманију смета храм, „Јединство“, 12. VI 1990, 7.

²⁵ Задужбине Косова..., 442.

Изградња храма „Свете Тројице“ крајем 30-их година XX века

Радови су трајали четири године. Међутим, избијањем Априлског рата 1941. године и окупацијом југословенског државног простора морали су бити обустављени. До тада је здање храма било довршено „у грубим радовима“, покривено оловним плочама, а на врху звоника уграђен је златни крст.²⁶ Према изјави почившег патријарха Српске православне цркве, Павла, из 1990. године, у времену до 6. априла 1941. године део костију српских и црногорских ратника сахрањених у околини Ђаковице био је пренешен у крипту храма.²⁷

Окупационом поделом Краљевине Југославије Ђаковица је ушла у састав квислиншке „Велике Албаније“ под протекторатом Краљевине Италије, а острашћени арбанашки живаљ се још од првих дана југословенског војног слома окомио на недокончани храм. Остало је упамћено да је делегација виђенијих ђаковичких Арбанаса, предвођена дотадашњим градоначелником, приредила свечани дочек „ослободилачким“ италијанским трупама, тражећи при том дозволу од њиховог команданта да поруше новосаграђени православни храм. На срећу, овај захтев није наишао на одобравање.²⁸ О његовој даљој судбини током година Другог светског рата сазнања су поприлично маглопита. Колективно сећање ђаковичких Срба баштини тврдњу да је за заштитнички однос Италијана према храму највеће заслуге имао свештеник Слободан Поповић, кога су Арбанаси убили на кућном прагу 1942. године, а послератне комунистичке власти га жигосале као сарадника четничког покрета.²⁹

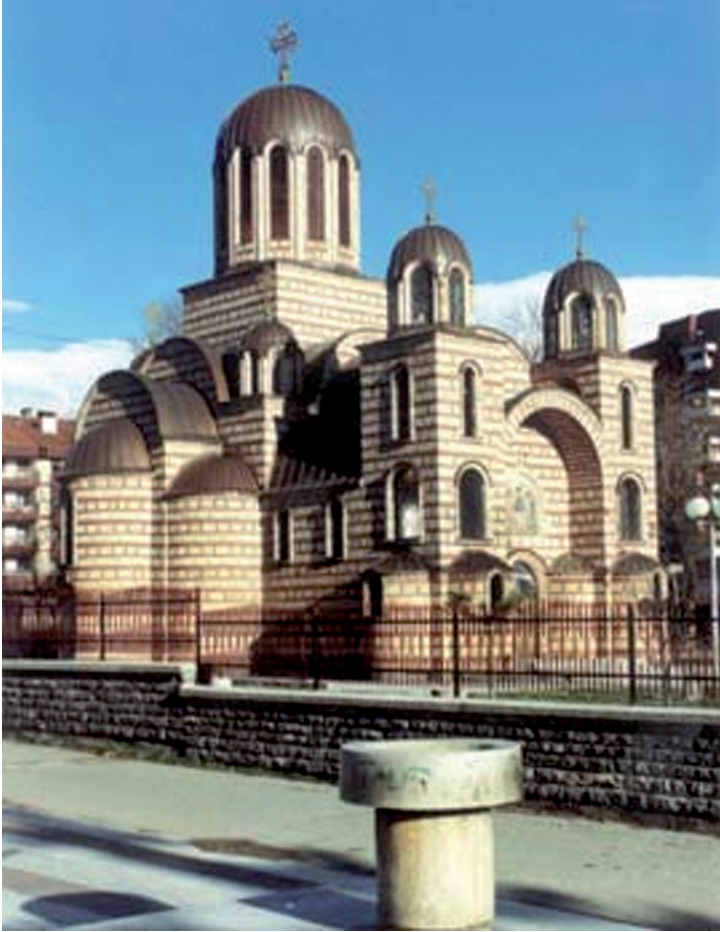
Оно што Арбанасима није пошло за руком током окупације, јесте након ослобођења, у време изградње „братства-јединства југословенских народа и народности“. У складу са идеолошком матрицом раскида са „реакционарним елементима“

²⁶ Милан Ивановић, Јаково у жупи Алтин, „Хвосно“, 63, 24. III 2010, 61.

²⁷ Бранко Вујовић, Звонара је оставила белег, „Јединство“, 13. VI 1990, 7.

²⁸ Каже се да је том приликом италијански официр захвалио Арбанасима на подршци приликом напада на југословенску територију, али им и рекао следеће: „Ми нисмо дошли да рушимо цркве и споменике, него то оставите за решавање после мировне конференције када ћете имати одрешене руке да радите шта хоћете“. — М. Ивановић, Јаково у жупи Алтин..., 61.

²⁹ Кажу да је својим парохијанима, храбрећи их да истрају у тешким околностима битисања српског становништва Космета током периода окупације у Другом светском рату, говорио: „Крст носимо за српски народ и српску слободу. Испод цркве је костурница за српске хероје који су пали у првом светском рату. Срби не смеју да дозволе рушење цркве и костурнице“. — Бранко Вујовић, Ниманију смета храм, „Јединство“, 12. VI 1990, 7.

Храм „Свете Тројице“ саграђен током друге половине 90-их година XX века

и атеизацијом друштва, на удару комунистичких апаратчика нашли су се и сакрални објекти Српске православне цркве. Тако се и ђаковички храм — спомен-конструкција нашао на удару великоалбанских делатника, у новонасталим друштвеним околностима комунистичких руководиоца, којима је, према мишљењу Јована Глигоријевића, судије у пензији, иначе ђаковичана по рођењу, „парала очи њиховом фанатизму, којег се анационални елементи тога краја никада не могу ослободити“.³⁰ У свом писму патријарху Викентију он је, поводом недела новог комунистичког естаблишмента, две године након почетка рушења недовршеног храма истицао: „Чисто из тих разлога уопште и политичких напосе, да се не види да има Срба у Ђаковици, успели су свој гњев искалити према нашој светињи да је поруше, почев од Св. Саве 1949. године па за годину дана, до скоро истог дана 1950. год. и то не циглу по циглу, како се обично руше грађевине, већ на један разбојнички и варварски начин — минама, којима су руковали специјални стручњаци доведени из оближњег рудника ‘Деве’. Ваздушни притисак цигле је дизао на великој висини, да би затим падале на кровове кућа и доле на земљу по улицама (...) Да би рушење цркве на

³⁰ Задужбине Косова..., 804.

неки начин камуфлирали, одбацујући од себе сваки приговор и сумњу, тобож да нису они изазвали, измислили су начин како да изврну право чињенично стање, на име, како је то српски народ тражио. (...) У Ђаковици имају муслимани 18 џамија и 12 текија, католици 2–3 цркве, а православни свега једну поменућу малу црквицу („Успења Свете Богородице“ — прим. В. Виријевић) величине 48,5м и ту недовршену цркву — спомен костурницу. Од времена ослобођења од Турака 1912. године па до данашњег дана, никоме није пало ни на ум да тражи рушење ма чије богомоље, до ето шта нам ти анационалисти учинише, представљајући се кобајаги комунистима који не трпе богомоље, до ни једну од својих, интересантно, не порушише, нити ма кад од ослобођења 1944. год. покушавају да то учине. Дату има аутономији Косовско-Метохијске области узели су врло погрешно и произвољно, као да су држава у држави, да им је све у моћи учинити штогод желе у корист својих националних послова“.³¹

Мозаик „Свете Тројице“
изнад портала храма

О томе ко је покренуо иницијативу за рушење постоји више различитих верзија. Андрија Андријевић, један од зидара који су учествовали у градњи, сведочи да је она потекла од Давида Ниманија, тадашњег потпредседника Обласног народног одбора и повереника Повереништва за просвету и културу Косова и Метохије, који је септембра 1948. године дошао у Ђаковицу и обишао радове на згради гимназије подизаној преко пута храма.³² Неки Срби — Ђаковичани одговорност за рушење приписују тадашњем руководству партијског Среског комитета, тј. политичком секретару Џевдету Хамзи и организационом секретару Милутину Фолићу, док има оних који истичу улогу тадашњег општинског руководиоца Драгољуба Глигоријевића „Грба“, за кога кажу да је „био најдрскији у убеђивању народа да пристане на рушење спомен-цркве“.³³

Узалудни су били бројни покушаји ђаковичких Срба да заштите недовршену спомен-цркву која је била „велика радост за тамошњи српски народ“.³⁴ Ради тога

³¹ Исто.

³² „Давид је, седећи на једном камену, нетремице посматрао нову спомен-цркву. У једном тренутку рекао је: ‘Ова црква мора да се руши, јер је на путу’. Ја сам одмах реаговао рекавши да је на путу и 18 џамија и да би и оне требале да се руше. Он ме је дрско погледао и подигнутим тоном одговорио: ‘Не, не! Црква мора да се руши!’ То ме је тада страшно заболело јер сам осетио да је то званична претња спомен-цркви, али и православним верницима и уопште српском и црногорском народу и његовој историји“. — Бранко Вујовић, Ниманију смета храм, „Јединство“, 12. VI 1990, 7.

³³ Према изјави Пека Делића из Петровца код Ђаковице, Фолић је вршио агитацију код православног живља Ђаковице и околине, истичући да „цркви није место ту где је саграђена и да ту треба да се подигне споменик братства и јединства“. Делић наводи да је Фолић „са неколико његових другова из Среза долазио у село Петровац, настањено углавном Херцеговцима, да од мештана тог села изнуди подршку за рушење спомен-цркве. Рачунао је да ће их убедити јер је већина била у Партији. Међутим, преварио се у рачуници. Тада је на збору један од мештана рекао: ‘Ја имам две краве. Једну дајем да се спомен-црква доврши, а не сруши.’“ Милутин Фолић је, неколико деценија касније одбацивао своју одговорност за тај чин, изјавивши: „Године 1947. био сам повереник за финансије. После сам краће време радио на питањима просвете и културе, да би затим био постављен за секретара Комитета. Ја нисам био укључен у акцију рушења цркве. Џевдет је био политички секретар и он је могао имати утицаја. И Драгутин Ђорђевић, који је касније проглашен народним херојем, настојао је да се црква сруши и у томе је његов велики удео. Није поштено што жели да са себе скине одговорност и пребаци је на мене и Џевдета Хамзу. Мислим да је одлуку о рушењу донео Општински народноослободилачки одбор Ђаковице, након консултација са Обласним комитетом и Централним комитетом Србије.“ — Исто.

³⁴ Ахимандрит Јован Радосављевић, Црква на Косову, „Свети Кнез Лазар“, 2–3, Призрен 1996, 154.

обрађали су се писмено епископу рашко-призренском Владимиру, архијерејском намеснику у Пећи, Светом архијерејском синоду, Земалској комисији за верске послове и другим органима и појединцима за које се мислио да својим ауторитетом могу спречити накану комунистичких власти. У ту акцију укључили су се и поједини чланови партије, попут делегације жена месног АФЖ, предвођене Ружом Божовић, иначе учесницом НОР-а од 1941. године³⁵ и свештеник Нешо Шћепанчевић, који је био припадник НОП-а.³⁶ Неки су „псовали“ или, попут једне старице проклињали рушитеље („Да Бог да да вам све поцрка. Да Бог да да главу сломите“), а за Љупчета Ђорђевића „Малог“ говорило се да је „потегло“ за Београд како би се жалио Јосипу Броз, након чега су га осудили на шест месеци робије!³⁷ О безочности ђаковичких органа власти речито сведочи и податак да су спречили удовицу почившег проте Луке Булатовића, сахрањеног у порти недовршеног храма, да његове остатке премести на градско гробље, већ их је морала пренети у његово родно место у Црној Гори.³⁸

Рушење је започето, нимало случајно, управо на дан „Светог Саве“ 1949. године. За то су ангажовани минери рудника „Дева“ — Ђамил Арипи и Таф Идризи, тако да је ваздушни притисак „дизао цигле на велику висину, да би оне затим падале на кровове кућа и доле на земљу по улицама“.³⁹ Према истраживању Бранка Вујовића, новинара приштинског „Јединства“, „кад је почело рушење цркве спонтано су реаговали старији Албанци. Они су говорили да то није добар знак. Кад је од детонације мина пала звонара, пала је дупке и тако стајала пет минута. Један од старијих Албанаца, који је то посматрао, рекао је: ‘Звонара је оставила белег. Кад-тад овде ће поново нићи нова црква!’“⁴⁰

Унутрашњост оскрнављеног храма средином јуна 1999. године

³⁵ Ова делегација жена посетила је Срески комитет, где су их убеђивали да одустану од противљења. Ружа Божовић сведочи да је она на крају попустила и захтевала да се са одлуком о рушењу упозна Јосип Броз. „Ако Тито каже да се руши, нека се руши!“, био је став делегације. — Бранко Вујовић, Звонара је оставила белег, „Јединство“, 13. VI 1990, 7.

³⁶ Шћепанчевић је, видевши да „помоћи нема“, попустио рекавши: „Време гради, време разграђује!“ Да иронија буде већа, натерали су га да приликом почетка рушења заигра у колу „уприличеном“ тим поводом. — Исто.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Исто.

Изглед храма након минарања у ноћи 24/25. јула 1999. године

Услед чврстоће градње црква је рушена две године уз обилато коришћење динамита („дневно по педесет мина пуца“) и у томе су, под присилом и надзором милиције, учествовали и неки Срби.⁴¹ Резигнирани, по њима, због „млаког“ залагања Светог архијерејског синода СПЦ да се са уништавањем цркве прекине у једном од писама упућеним највишим црквеним органима истицали су да су се „надали да ће владика призренски, патријарх и Свети синод скинути капе и отрчати код друга Тита да спрече рушење“, очајно наглашавајући: „Ми од данас нећемо више вашег наређења слушати, нити честитке о празнике слати. Лепо комунисти кажу — ‘Свештеници народ varaју. Бежите од њих, јер шта ви помогоше’“.⁴²

Како би се створио привид уједначеног односа према објектима свих вероисповести, комунистичке власти наложиле су рушење и једне оронуте и паду склона цамије, у којој већ дуго низ година нису обављани верски обреди.⁴³

На плацу порушене спомен-цркве општинске власти подигле су парк са спомеником на централном месту, чије три велике бронзане фигуре су имале да симболизују „братство-јединство народа и народности“ ђаковичког краја, рад словеначког вајара Лојзета Долинара. Касније су парк „украсиле“ и бисте ђаковачких погинулих комуниста — Емина Дуракуа и Зефа Марк Љушија. Од цигала које су „преживеле“ mine неопштећене, саграђено је неколико јавних клозета.⁴⁴

Пророчанске речи поменутог Албанца које је изрекао посматрајући почетак рушења „Храма Свете Тројице“ да ће на месту пада звонаре „кад-тад поново нићи нова црква“ реализоване су током 90-их година XX века. Наиме општинске власти вратиле су 1992. године Српској православној цркви земљиште на коме се црква раније налазила, уклонивши претходно споменичко наслеђе комунистичког периода.

⁴¹ Један од њих, Ђорђе Митровић, новинару „Јединства“ је изјавио: „Ја сам рушио кров и хтео сам да извршим самоубиство скакањем са крова цркве. У томе су ме спречила двојица радника и скинули ме са цркве“. — Исто.

⁴² Исто.

⁴³ Ипак, након тога муслиманским верницима Ђаковице за обављање верских потреба остало на располагању 18 цамија и 12 текија. — Бранко Вујовић, Наручена симетрија, „Јединство“, 14. VI 1990, 7.

⁴⁴ Задужбине Косова..., 443.

Остаци храма након „мартовског програма“
2004. године

сваки пут све више кошта“, може се применити када се говори о судбини Ђаковичког храма „Свете тројице“. Наиме, протеривањем српског становништва из Ђаковице у лето 1999. године и доласком „мировних снага“ НАТО пакта (КФОР), храм се поново нашао на мети арбанашке рушилачке бестијалности. Одмах по доласку италијанских снага (као 1941. године), арбанашки екстремисти започели су са девастирањем унутрашњости храма, разбивши у парампарчад мозаик „Свете тројице“. Зидови су оскрнављени изметом, вулгарним натписима и паролама тзв. Ослободилачке војске Косова (ОВК), а након неколико дана црква је запаљена, иако су се италијански војници утаборили на свега 50 метара од ње.

У ноћи 24/25. јула 1999. године, у новом таласу уништавања српских сакралних објеката, опасана је стотинама килограма експлозива и дигнута у ваздух, упркос апелима „миротворцима“ да је заштите.⁴⁸ При том је, као и пола века раније, централна купола са крстом пала вертикално, а рушевину су надвишавала два напукла звоника спојена бетонским луком!⁴⁹

⁴⁵ Свету архијерејску литургију, уз саслужење више свештеника и хора призренске Богословије, служили су епископ банатски Хризостом, захумско-херцеговачки и приморски Атанасије и рашко-призренски Артемије. Том приликом Момчилу Станојевићу из Ђаковице уручен је „Орден Светог Саве II реда“ за његове заслуге око изградње Ђаковичког и обнављања других црквених храмова широм Космета. — Прва света литургија у цркви Свете Тројице, „Политика“, 7. X 1996, 14.; Хроника, „Свети Кнез Лазар“, 4, Призрен, 1996, 154.; Под земљом и ћутањем, „Хвосно“, 24. III 2010, 62.

⁴⁶ Време у логору, „НИН“, 23. I 2003.

⁴⁷ Перу паре уместо душу, „Глас јавности“, 22. X 2001.

⁴⁸ Светиње горе, криваца нема, „Вечерње новости“, 16. VIII 2003.

⁴⁹ Перу паре уместо душу, „Глас јавности“, 22. X 2001.

Нако што су прибављене неопходне грађевинске дозволе и израђена пројектна документација, са припремним грађевинским радовима започело се 30. јула 1994. године, да би 25. октобра исте године било извршено освећење камена темељца. Изградња је трајала скоро две године, а 6. октобра 1996. године, у присуству великог броја верног народа, служена је прва Света архијерејска литургија.⁴⁵ У изградњу Саборног храма „Свете тројице“, чији пројекат је израдио архитекта Љубиша Фолић, уложена су велика материјална средства. Мермер је довожен из Грчке, а само за мозаик „Свете тројице“ изнад портала плаћено је око 18.000 немачких марака.⁴⁶ О компликованом грађевинском подухвату говори чињеница да је при постављању централног крста кориштен војни хеликоптер.⁴⁷

Позната максима Винстона Черчила да се „историја понавља, али

„Коначни обрачун“ великоалбанских шовиниста са ђаковичким православним црквама уследио је 17. марта 2004. године у таласу свеопштег погрома српског становништва Космета и његових верских и културних споменика.⁵⁰ Према сведочењу протосинђела Саве (Јањића) из манастира Високи Дечани, „у Ђаковници је окупљање неколико стотина Албанаца почело још поподне. Око 5 сати поподне напали су припаднике УНМИК полиције, палећи и уништавајући полоцијска возила. Увече је маса насрнула на српску православну цркву Пресвете Богородице, где је у парохијском дому живело пет српских старица које су чували италијански војници. Војници су отворили ватру на нападаче и ранили девет Албанаца. Међутим, пошто појачање није стигло, војници су у последњем тренутку под кишом камења и Молотовљевих коктела евакуисали српске старице у оближњу италијанску војну базу, а потом у манастир Високе Дечане. (...) У порту цркве су по одласку војника и старица први ушли припадници КПС, који су отворили врата руљи, да би у току ноћи црква и парохијски дом били не само запаљени, него и потпуно, до темеља порушени. У току вечери и наредног дана неколико хиљада Албанаца је систематски разносило камење ове цркве и цркве Св. Тројице, која је минирана 1999. године.“⁵¹

Део зидова од цркве месни Албанци употребили су за оградe зидова око својих кућа у граду и на периферији Ђаковице. Крајем децембра 2005. године на месту

Споменик „ослободиоцима Косова“ из тзв. „Ослободилачке војске Косова“ постављен на локацији некадашњег храма „Свете Тројице“

храма „Свете Тројице“, на земљишту у власништву Српске православне цркве, површине 48 ари и 53m², постављен је споменик тзв. „Ослободилачкој војсци Косова“, а у јесен 2007. године општинске власти ангажовале су локалну грађевинску фирму „Баља“, уз образложење да „уклањају смеће“. На протесте Епархије рашко-призренске одговорено је да су радници „Баље“ „поред смећа уклонили и преостале остатке шута од порушеног храма“.⁵²

Овим чином храм „Свете Тројице“ „покривен је земљом и ћутањем“. Према саопштењу Канцелари-

⁵⁰ Мартовски погром на Косову и Метохији 17–19. март 2004. године с кратким прегледом уништеног и угроженог хришћанског културног наслеђа, Београд, 2004, 25.

⁵¹ Протосинђел Сава, Мартовски погром, „Свети Кнез Лазар“, ванредни број, Призрен — Грачаница, 2004, 42.

⁵² www.novinar.de/2009/.../stradanje-crkve-svete-trojice-u-djakovici.ht.

је за баштину Епархије рашко-призренске, снимци начињени 22. јуна 2009. године показали су да нису остали никакви трагови који би упућивали на то да је на том месту икада постојао православни храм. „Учињено је велико безакоње, узурпирано је власништво Српске православне цркве и промењена је намена грађевинског земљишта“ — наведено је у извештају Епархије!⁵³

Summary: The temple of „The Trinity” in the town of Djakovica and its destiny represent unique paradigm of suffering of religious and the cultural heritage in the Kosovo and Metohia region and maxims about repetition of historical courses. It was built and demolished twice and both times destroyers were categorical till that level that they wiped all traces of its existence off the face of earth. And both of the times a monumental park was built on its location — in the period of Yugoslavian socialism it was the monument to „brotherhood and unity” and „heroes” of communism, and in the period of so-called Kosovo Republic to „heroes of independence”. Nowadays, it can be said for it that it is a temple „buried under the soil and silence”.

Извори

Архивска грађа:

Архив Југославије

Фондови:

Министарство грађевина Краљевине Југославије (62)

Краљев двор (74)

Историјски архив Краљево

Фонд: Општина рашка 1918–1941.

Објављени извори:

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године, Сарајево, 1932.

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године, књ. II, Присутно становништво по вероисповести, Београд, 1938.

Љубодраг Димић — Ђорђе Борозан, Југословенска држава и Албанци, том I, Београд, 1998.

Штампа:

„Политика“ — Београд;

„Вечерње новости“ — Београд;

„Цетињски вјесник“ — Цетиње;

„Јединство“ — Приштина;

„Глас јавности“ — Београд;

„НИН“ — Београд;

„Хвосно“ — Исток — Лепосавић;

„Балкански рат у слици и речи“ — Београд;

Литература

Гедеон Јосифа Јуришић, Дечански првенац, Нови Сад, 1852.

Владимир Стојанчевић, Србија 1914–1918 — сећање на време бола и поноса, Београд, 2006.

Андреј Митровић, Србија у Првом светском рату, Београд, 1984.

Прота Милош Велимировић, Васојевићи и Метохија, Андријевица — Подгорица, 2001.

Владан Виријевић, Ђаковица — „живи сведок пропасти српства“, „Баштина“, 31, Приштина — Лепосавић, 2011.

Александар Ф. Гилфердинг, Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији, Београд, 1996.

⁵³ Храм срушен динамитом, „Вечерње новости“, 17. VIII 2011.

- Александар Кадијевић, Изложбе руских архитеката у Београду између два светска рата, У: Руска емиграција у српској култури XX века, књ. I, Београд, 1994.
- Алексеј Арсењев, Биографски именик руских емиграната, У: Руска емиграција у српској култури XX века, књ. II, Београд, 1994.
- Aleksandar Ignjatović, Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941, Beograd, 2007.
- Енциклопедија православља, књ. I, Београд, 2002.
- Александар Кадијевић, О архитектури националног стила на Косову и Метохији у периоду између два светска рата, „Новопазарски зборник“, 23, Нови Пазар, 1999.
- Задужбине Косова — споменици и знамења српског народа, Призрен — Београд, 1987.
- Ахимандрит Јован Радосављевић, Црква на Косову, „Свети Кнез Лазар“, 2–3, Призрен 1996.
- Мартовски погром на Косову и Метохији 17–19. март 2004. године с кратким прегледом уништеног и угроженог хришћанског културног наслеђа, Београд, 2004.
- Протосинђел Сава, Мартовски погром, „Свети Кнез Лазар“, ванредни број, Призрен — Грачаница, 2004.